

За някои топоси, свързани с женските роли, в текста на книга Царства

Мария ТОТОМАНОВА-ПАНЕВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (Bulgaria)
m_totomanova@abv.bg

Recibido: Mayo de 2014

Aceptado: Noviembre de 2014

Резюме

Статията се занимава със славянския превод на няколко топоса, свързани с разбирането на женските роли, в Първа и Втора книга Царства. За целите на сравнението основният ръкопис (Архивският хронограф) е съпоставен с още седем славянски ръкописа, извлечението от Книги Царства в Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел, Острожката библия, както и с текста на Септуагинта и Вулгата. Въз основа на събрания богат речников и изворов материал, статията анализира и търси причината за необичайните преводачески решения на старобългарския книжовник.

Ключови думи: Стар Завет, Книги Царства 1-2, топоси, женски роли.

Sobre algunos tópicos relacionados con el rol femenino en el texto del Libro de los Reyes

Resumen

El artículo estudia la traducción eslava de una serie de topoi relacionados con la comprensión de los roles femeninos en los Libros I y II de Reyes. Para los fines de la investigación el manuscrito principal (El Cronógrafo de Archivo) se compara con otros siete manuscritos eslavos, la excepción de los Reyes en la versión eslava de la Crónica de Jorge Sincelo y de la Biblia Ostrožka, así como con los textos de la Septuaginta y de la Vulgata. A base de las fuentes y el rico material lexicográfico recopilado el artículo analiza las decisiones de traducción poco convencionales del traductor búlgaro medieval y busca sus razones.

Palabras clave: Viejo Testamento, Libros I y II de los Reyes, tópicos, roles femeninos.

On some topoi connected with female roles in the Books of Samuel

Abstract

The article focuses on the Slavonic translation of several topoi connected with the understanding of female roles in the Old Testament books of Samuel I and II. For the purposes of the comparison the main manuscript (the Chronograph of the Archives) was confronted with another seven Slavonic manuscripts, containing the aforementioned biblical books, with the respective excerpts in the Slavonic Version of the Chronicle of George Synkellos, the Ostrog Bible, as well as with the Septuagint and the Vulgate. On the basis of the collected material the article explores the unusual metaphrastic decisions of the Old Bulgarian translator.

Key words: Old Testament, Samuel I-II, topoi, female roles.

Още в края на XIX в. при описанието на славянските ръкописи в Московската синодална библиотека Горски и Невоструев отбелязват, че преводът на Книги Царства е с най-неудовлетворително качество сред преводите в Генадиевския свод от 1499 г. и че това рязко го отличава от превода на Осмокнижието. Те посочват, че липсва сходство в превода на едни и същи думи и следователно преводачът на Осмокнижието и на Царства не е едно и също лице, а преводът на Царства се явява по-късен от този на Осмокнижието, въпреки че показва редица древни черти (ГОРСКИЙ, НЕВОСТРУЕВ 1855: 34-41). За древността на превода на Книги Царства говори и Соболевски, който проучва Първа и Втора книга по най-ранния препис (РНБ, СПб, F.I.461, XIV в.) и нарича превода им Методиевски (СОБОЛЕВСКИЙ 1900). Михайлов (МИХАЙЛОВ 1912: СССI-СССII) смята, че Соболевски твърде много се доверява на свидетелството в 15 глава на житието на Св. Методий, но все пак споделя неговото мнение. Спорът дали преводът на Стария завет като цяло и в частност на Книги Царства може да е дело на Св. Методий и до днес разделя мненията на палеославистите. Сред основните поддръжници на хипотезата за пълен Методиев превод на Светото писание са Д. Дунков и Св. Николова. Изследвайки текста в ръкопис F.I.461, Дунков (ДУНКОВ 1991: 35, 37) заключава, че той се отнася към древен превод от края на IX в. и допуска, че отделни части от книгата са преведени или допълнени и редактирани от български книжовници в края на IX-началото на X в. Св. Николова (НИКОЛОВА 1994: 118) отбелязва, че преводът в най-ранния известен български ръкопис е много древен и в основата му е залегнал преводът, подготвен от Методий и учениците му, но същевременно текстът пази следи от по-късни редакции от X и XIV в. Фр. Томсън отхвърля по-горните хипотези с довода, че предвид изобилието от грешки не е възможно да говорим за Методиев превод и че липсват следи от различни преводачески техники в отделните пасажии. Според изследователя хипотезата за редакция от XIV в. също трябва да бъде отхвърлена, тъй като никой от ръкописите не показва следи от редактиране спрямо Евтимиевите реформи (THOMSON 1998: 758). Руският учен А. Алексеев (АЛЕКСЕЕВ 1999: 155) също е склонен да отнесе превода на Книги Царства към библейските текстове, достигнали до нас в Методиев превод, но с някои уговорки. Преводът на Книги Царства в Архивния хронограф (РГАДА, Москва, ф. 181, 279/658, края на XV в.) съвпада с превода в използваните руски и среднобългарски ръкописи. Древността му се подкрепя и от отбелязаното от Т. Славова (СЛАВОВА 2011) наличие на глаголически букви в текста, както и от многобройните архаични и редки лексеми, *haxax legomena* и прабългаризми. До момента обаче събраният при съпоставката на ръкописите материал не говори за наличие на моравски черти, а по-скоро потвърждава изказаната от Нахтигал теза, че „перевод книг Царства... не может быть никоим образом и произведением болгарской школы, которой принадлежит перевод толковых пророчеств и вероятно, и Осмикнижия. Такой памятник мог появиться напр. в (западной) Македонии“ (НАХТИГАЛ 1902: 206).

Идеята за тази статия възникна в хода на работата ми върху проучването на текстологичната история на Книги Царства в славянската ръкописна традиция

в хронографски и извънхронографски източници.

За текстологическото сравнение са използвани следните ръкописи на Книги Царства: Архивен хронограф (РГАДА, ф. 181, № 279/658, края на XV в. – по-нататък А), три среднобългарски ръкописа (РНБ, F.I.461, XIV в. – по-нататък P¹; РГБ, ф. 256, Румянцев № 29, 1537 г., молдавска редакция – по-нататък R; РГБ, ф. 87, Григ. № 1/М 1684, ресавски, първа половина на XVI в. – по-нататък G) и четири руски ръкописа (РГБ, ф. 173, Московска духовна академия № 12, 1470–1490 г. – по-нататък D; РНБ, Сол. № 75/75, XV-XVI в. – по-нататък S; РГБ, ф. 304.I № 728, XV в. – по-нататък T; РГБ, ф. 310, Ундолски № 1, XV в. [1480 г.] – по-нататък U). За съпоставителния анализ са привлечени също и извлечението от Книги Царства в Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел (ТОТОМАНОВА 2008), Острожката библия от 1581 г. (по-нататък ОБ) и Септуагинта (BROOKE, MCLEAN, THACKERAY 1927 – по-нататък Gr).

В Архивния хронограф Книги Царства заемат листове 210а–283с (до 4Цар 23:30) и се намира непосредствено след Осмокнижието, завършващо с книга Рут (л. 199а), прочутата бележка на презвитер Григорий (л. 199а) и V книга на Хрониката на Йоан Малала (л. 199а–210а). В хода на работата ми по съпоставителното текстологическо изследване на Първа и Втора книга Царства вниманието ми бе привлечено от някои топоси, свързани с женските роли в Старозаветния свят.

На първо място ще разгледам един неправилен превод, отбелязан, но нементориран от Кулбакин (КУЛБАКИН 1901: 26) Става дума за стих 1 Царства 8:13, който гласи: *н дщерь нхъ ѡскѣднѣ мленїемѣ. н дрѣгъла сътворнѣ варѣд. д дрѣгъла падоуѣ ѡ ороуѣжна (А)*. Срв. в текста на Септуагинта: *καὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν λήμψεται εἰς μυρεψοὺς καὶ εἰς μαυερίσας καὶ εἰς πεσοῦσας*. Тук Самуил съобщава на народа, който иска от него цар, какви ще бъдат правата на този цар. Как той ще може да взема синовете им, за да бъдат войници, за да обработват нивите му и пр., а дъщерите ще вземе буквално „да варят благовонни мазила, да готвят и пекаг“. Славянският преводач неправилно е извел гръцката форма за бъдеще време *λήμψεται* на глагола *λαμβάνω* *вземам* от форма на глагола *λείπω* *оставям*, който в старобългарски редовно се предава с оск©дити. Тази грешка се повтаря системно в целия превод на първите две книги и не е плод на случайност. Първата грешка повлича след себе си и изкривяването на превода в целия пасаж, като конструкцията *λαμβάνω + εἰς* *вземам някого за нещо*, се превежда чрез глагола *оскѣднѣти* + име в творителен падеж. В южнославянските преписи името в тв. п. е *оумленнѣмѣ*, което повече подхожда по смисъл от *мленнѣмѣ*, което откриваме в руските преписи и е очевидна поправка на руските преписвачи. Така изречението придобива смисъл, че царят ще лиши дъщерите им от умиление, милост. Много интересно преводаческо решение намираме в Острожката библия, където същата конструкция *λήμψεται εἰς μυρεψοὺς* се предава с *возметѣ творнѣти водкн*. Тук преводачът правилно е разпознал глаголната форма на *λαμβάνω*, но не се е сетил, че *μυρεψοὺς* се отнася до приготвянето на благовония, което само по себе си е странно,

¹ Изказвам сърдечна благодарност на проф. Светлина Николова за възможността да работя с този препис.

защото думата *миро* е позната още в най-древните старобългарски паметници в самостоятелна употреба и като първа част на редица сложни думи. Срв. напр. *мировонънънън* в Минея за септември 1096 г., *мироносънънън* и *мироносца* в Остромировото евангелие от 1056 г. (СДРЯ II: 145, 146). Защо обаче през XVI в. в Русия са използвали водка за помазване, не знаем. Преводът в А правилно предава гр. μαγειρίσας (готвачки) с варѣа в значение на *готвачка*, но поради погрешно започнатото изречение добавя още един глагол – сътворитѣ. Думата ‘варя’ е запазена в руски език. Срв. у Даль (ДАЛЪ I: 165) варя ж. *кто варит, готовит, стряпает; кто присматривает за варкою чего-либо.* „Уха сладка, варяя гладка, будто ягодка“. Близка лексема – поварїа – намираме в Острожката библия. Верен е и преводът в G – сокаунца (f. 220r), дериват на прабългарската лексема *сокаунн готвач*. Последната дума *πεσσοῦσα* (причастие от глагола *πέσσω*-пека) от разглеждания израз καὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν λήμψεται εἰς μρεψοῦς καὶ εἰς μαγειρίσας καὶ εἰς πεσσοῦσας, която означава *пекарка, готвачка*, е била голямо предизвикателство за всички славянски преводачи. Сполучлив е преводът в Острожката библия – сътворитѣ *печн хлѣбън*. Трябва да отбележим обаче, че този преводачески избор най-вероятно е повлиян от превода във Вулгатата, където намираме *panifica*, букв. *жена, която прави хляб, хлебарка*. Озадачаващ е преводът в G, където срещу гр. *πεσσοῦσα* стои *лгальница спалня* (СДРЯ II: 14). Възможно е в оригинала на този препис да е стояла лексемата *печальница*, която представлява словообразователен еквивалент на гръцката дума, в значение на *жена, която пече* или по-общо на *жена, която се грижи за нещо*. *Печальникъ* се намира в речниците на Срезневски (СДРЯ II: 924) и Миклошич (MIKLOSICH 1862-1865: 561) и означава *застъпник, попечител*. У Дал (ДАЛЪ III: 107) е засвидетелствано и съответствието от ж.р. *печальница*. Ако това предположение е вярно, то вариантът *лгальница* може да е резултат от преписваческа грешка. Във всички използвани руски и среднобългарски ръкописи на Царства на това място обаче намираме *а ору҃жѣа падоу҃тѣ ѿ ору҃жѣа*, което показва, че това четене е присъствало и в архетипа. Този неправилен превод най-вероятно се дължи на неправилно избраната форма *πεσσοῦσας* като сегашно деятелно причастие от *πίπτω* *падам* вместо от *πέσσω* – *пека*. В този случай преводачът е почувствал нуждата да уточни от какво падат тези жени и вероятно под влияние на контекста е добавил *ѿ ору҃жѣн*. Не е изключено последната грешка да е резултат от превод под диктовка, при което формите с едно или две -с-, които различават причастията на глаголите *πίπτω* и *πέσσω*, да са звучали еднакво.

Вторият топос, на който ще спра вниманието си, е от 2 Царства 5:13: *полѣтъ ддѣтъ потоми҃ъ жени и хотѣ* (А) καὶ ἔλαβεν Δαυὶδ ἑτὶ γυναῖκας καὶ παλλακὰς, където Давид, след като става цар, си взема още жени и наложници. Срещу гръцката дума за наложници – *παλλακὰς* откриваме следните варианти: В А стои *хотѣ*, а в другите руски преписи – съответно *похотн DS* и *хотн TU*. Препис G дава *подсддннцн*, а Острожката библия – *подложницѣ*. И двете лексеми са засвидетелствани у Миклошич (MIKLOSICH 1862-1865: 601, 599). Интерес представлява лексемата, която в южнославянските преписи P и R предава *παλλακὰς* с *кавкѣ*. Миклошич (MIKLOSICH 1862-1865: 287) регистрира този хапакс (с вариант

чавтъка) в смисъл на *amica, concubina*, както и умалителното гр. *καυκίτζα* – *ancilla, робиня*. Други лексикографски наръчници (СРЯ 7: 11, СДРЯ I: 74) дават значение *наложница* и цитират същото място, като Срезневски извежда думата от гр. *καυαξ, καυηξ, κήυξ* и посочва литовското *kovas, kova* и сръбското *чавка* със значение *чавка*. В етимологичния речник на сръбския език (SKOK I: 301) думата *čavka* е описана като оноματοпоетична, но не се регистрира употреба в значение на *наложница, любовница*. Подобен развой в значението обаче има италианското *civetta сова* (от същия звукоподражателен корен) в израза *far civetta, civettare кокетират*. От друга страна етимологията на думата *кокетка* – жена, която се стреми да привлече мъжкото внимание с външността и маниерите си – очевидно също произлиза от име на птица. Според Фасмер (ФАС-МЕР II: 282) тя идва от сод *петел*, звукоподражателна е и се родее със стб. *коко-тъ* и *кокошь*. Това доказва, че този развой в значението не е необичаен за индоевропейските езици и следователно във фразеологизма *изпила ми е чавка/кукувица ума*, оглупяването може да се дължи на любов към жена.

Третият топос, който ще разгледам по-нататък, е 1 Царства 20:30, където Саул се гневи на Ионатан заради дружбата му с Давид, наричайки го *снѣ дѣвнѣхъ самѣунѣстѣнѣхъ сѧ* (A) *υἱὲ κορασίων αὐτομολούντων*, което вероятно е фразеологизъм със значение *сине на блудници, кучи сине*. Преводът *самѣунѣстѣнѣхъ сѧ* на гръцкото причастие *αὐτομολούντων* откриваме във всички южнославянски и руски преписи и това очевидно е опит за калкиране на гръцката дума по познат вече модел. Гръцкият глагол *αυτομολέω* обаче означава *дезертирам, напускам* и смисълът на фразата е най-общо *блудници, скитащи жени*. Най-вероятно тук става дума за объркване на втората съставка на глагола – *μολέω* с *μολύνω*, което редовно се предава с *осквѣрнѣнѣти сѧ, осквѣрнѣти сѧ, осквѣрнѣти* (СДРЯ II: 718, 719) и то в такъв ранен паметник като сборника с 13-те слова на Григорий Богослов (по староруски препис от XI в.). Така че вероятният първоначален превод е бил *самоосквѣрнѣнѣхъ сѧ*. Защо по-късните преписвачи са го преосмислили и преобърнали значението на втората съставка на думата можем само да гадаем. В Острожката библия *αὐτομολούντων* се предава със *самоославленѣхъ*. Глаголът *ославленѣти сѧ* има значение *поддавам се на страст* и съответно *ославление* и *ославление* (СДРЯ II: 724) означават *разпуснатост*. Така че преводът тук вярно предава смисъла на оригиналния текст.

Разгледаните тук преводачески решения са само малка част от топосите, които илюстрират пред какви трудности са били изправени книжовниците от IX-XI в. при сблъсъка си с културните реалии в старозаветния текст.

Цитирана литература

- АЛЕКСЕЕВ, А. (1999): *Текстология славянской Библии*, Дмитрий Буланин, Санкт-Петербург.
 ГОРСКИЙ, А., К. НЕВОСТРУЕВ (1855): *Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки, 1. Священное писание*, Синодальная типография, Москва.

- ДАЛЬ, В. (1880–1882): *Толковый словарь живаго великорусскаго языка*, Т. 1–4., „Русский язык“, Москва, 1978–80.
- ДУНКОВ, Д. (1991): „Среднобългарският препис на книгите Царства от XIV в.“, *Die Slawischen Sprachen*, Bd. 28, 27–41.
- КУЛЬБАКИН, С. (1901): „Славянский перевод Первой книги Царств“, *Сборник ОРЯС*, т.68, № 3, 21–54.
- МИХАЙЛОВ, А. В. (1912): *Опытъ изученія книги Бытія пророка Моисея въ древнеславянскомъ переводѣ. Часть I. Паримейный текстъ*, Типография Варшавскаго Учебнаго Округа, Варшава.
- НАХТИГАЛ, Р. (1902): „Несколько заметок о следах древнеславянского паримейника в хорватско-глаголической литературе“, в *Древности. Труды славянской комиссии Императорского Московского археологического общества*, Т. 3, 175–221.
- НИКОЛОВА, С. (1994): „За най-стария средновековен ръкопис на Стария Завет“, *Старобългарска литература*, № 28–29, 110–118.
- СЛАВОВА, Т. (2011): „Първа и втора книга Книга Царства в състава на Архивния хронограф (предварителни наблюдения)“, *Palaeobulgarica*, XXXV, 1, 3–16.
- СОБОЛЕВСКИЙ, А (1900): “Церковно-славянские тексты моравскаго происхождения”, *Русский филологический вестник*, Т. 43, 150–217.
- СРЯ (1975–2002): *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Т. 1–26. Наука, Москва.
- СДРЯ (1893–1903): Срезневский, И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, Т. 1–3. Типография Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург.
- ТОТОМАНОВА, А (2008): *Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел*, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София
- ФАСМЕР, М. (1986–1987): *Этимологический словарь русского языка*, Прогресс, Т. 1–4. Москва.
- BROOKE, MCLEAN, THACKERAY (1927): *The Old Testament in Greek, according to the text of Codex Vaticanus*, Vol. 2., Cambridge University Press, London.
- DUNKOV, D (1995): *Die Methodbibel. Die Bücher der Könige. Das erste Buch Samuel– Die Slawischen Sprachen*, Band 42.
- DUNKOV, D (1995): *Die Bücher der Könige. Das zweite Buch Samuel– Die Slawischen Sprachen*, Band 45.
- MIKLOSICH, F. (1862–1865): *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Scientia Verlag Aalen, Wien.
- SKOK P. (1971,1972): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjnatnosti, Zagreb.
- THOMSON, F. (1998) *The Slavonic Translation of the Old Testament, Interpretation of the Bible*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 605–920.

СЪКРАЩЕНИЯ

РГАДА – Российский государственный архив древних актов, Москва

РГБ – Российская государственная библиотека, Москва

РНБ – Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург